

Т. Гаврилюк * (м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ АНТРОПОЛОГІЇ ІСИХАЗМУ

Постановка проблеми. *Православна антропологія – це одна із спроб релігійного пояснення людини, її походження та мети перебування не лише на планеті Земля, але й у космічному вимірі. Звісно, з наукової точки зору, православні антропологічні уявлення не можуть претендувати на універсальність, але вони зберігають свою актуальність для сьогодення - як для віруючих, так і для науки, як для світу в цілому, так і, особливо, для України, оскільки із Православ'ям нас пов'язує тисячолітня історія, воно суттєво вплинуло на світоглядні уявлення українців. Особливість сучасних соціокультурних викликів полягає в тому, що ризики, які вони несуть в собі, справляють вплив не лише на суспільство та суспільні інститути, але і на особистість людини. Динамізм сучасного світу відрізняється досить складними процесами, які кардинально змінюють реальність і, безумовно, ці зміни торкаються людини, її внутрішнього світу, впливають на розуміння цінностей та можливості реалізації себе в цілому. Не викликає сумнівів твердження, що саме ті зміни, які відбуваються в людині, в її сучасній багатоплановій реальності спонукають науку шукати нові сучасні підходи до пояснення феномену людини. Відповідно переосмисленню підлягають і витримані століттями релігійні уявлення. В цьому ключі ми знову звертаємось до православної антропології.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Антропологічні уявлення ісихазму досліджуються не великим колом дослідників. Серед ґрунтовних досліджень можливо виділити праці арихимандрита Кіпріана, прот. Г.В.Флоровського, прот. І.Мейендорфа; серед російських дослідників - праці С.Хоружого, П.Сержантова; серед українських дослідників - Ю.Чорноморця, О.Горкуші та інші. Сучасний ісихазм репрезентують праці таких богословів як архим. С.Сахарова, свт. І.Брянчанінова, архим. Нектрарія (Мулаціотіс), монаха Сімеона Афонського та інші.*

Метою даної статті є визначення правомірності виділення антропологічних уявлень ісихазму в окрему галузь антропології - ісихастську антропологію через визначення її особливих рис.

* Гаврилюк Т.В. – кандидат філософських наук, доцент, докторант філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Основний зміст статті. В православній антропології виділяють три складові⁵⁶: 1) антропологія в вузькому емпіричному розумінні; 2) антропологія у формі богослів'я; 3) антропологія в аскетико-містичній формі (або ж антропологія ісихазму). Саме остання (антропологія ісихазму) є унікальним, досить цікавим виразом православного вчення про людину. У “Всесвітній енциклопедії: Філософія” ісихазм (від грец. hesychia – спокій, мовчання, відстороненість) трактується як містична традиція богоспоглядання в православній церкві, релігійна практика, яка є сукупністю інтроспекції молитовного заглиблення та, іноді, деяких фізичних вправ (піст, нерухомість, контроль дихання та ін.)⁵⁷. Незважаючи на те, що це переважно чернечий шлях, основні ісихастські уявлення про людину, її призначення в світі справили і справляють до сьогодні визначальний вплив на духовний пошук православної людини, її шлях до себе та до Бога. Як зауважує відомий російський філософ, фізик і богослов С.Хоружий, “...ключову роль для Православ'я відіграє православна аскетична традиція, ісихазм, тому що її принципи та установки нанесли незгладжуваний відбиток на розумовий та моральний склад православної людини, на весь її внутрішній світ”⁵⁸. Сьогодні можна з певністю говорити, що ісихазм є *ядром* православної антропології.

Російський дослідник С.Сержантов виділяє такі етапи формування ісихастської традиції⁵⁹: 1) єгипетський ісихазм (преподобні Антоній Великий, Макарій Великий); 2) палестинський ісихазм (преподобні Дорофей Газський, Іоан Пророк та Варсануфій Великий); 3) синайський ісихазм (преподобні Іоан Лествічник, Ісихій Синаїт; окремо пригадаємо преподобних Ісаака Сиріна та Іоана Кассіана Римлянина; Візантійський ісихазм (преподобний Симеон Новий Богослов, святий Григорій Палама); російський ісихазм (преподобний Сергій Радонежський, Серафим Саровський, Оптинські старці та святий Феофан Затворник. Також до ісихазму відносять сучасних “неопаламістів”.

Центром ісихазму з часів середньовіччя і до сьогодні є свята гора Афон. І сьогодні афонський ісихазм – це не лише історія, а живе продовження традиції. Яскравими прикладами тому постають праці

⁵⁶ Див. детальніше: Сержантов, П.Б. Исихатская антропология о временном и вечном. – М., 2010. – С. 8.

⁵⁷ Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. – М.-Мн., 2001. – С. 436.

⁵⁸ Хоружий С.С. Афонский исихазм в его значении для современного понимания человека // Вклад Афона в европейскую духовную и интеллектуальную традицию. – Зальцбург (Австрия), 2011. [Електронний ресурс]: Интерфакс. – Режим доступу до документу – http://synergia-isa.ru/wp-content/uploads/2011/07/hor_aphos2011_doklad_last.pdf

⁵⁹ Див. дет.: Сержантов, П.Б. Исихатская антропология о временном и вечном. – М., 2010. – С. 41-42.

архімандрита Нектарія (Мулаціотіса), монаха Сімеона Афонського, які виходять за межі Афону і присвячуються усім тим, “хто, залишивши свої тенети, послідували за Ним у вічність, щоб пізнати і пережити ту єдину істинну Любов, яку Бог дарує своїм возлюбленим”⁶⁰.

Остаточні антропологічні уявлення складаються на Афоні в 13-14 століттях, що зафіксовано в Святогорському Томосі (1341 р.). На основі даного документу Григорій Палама створює богослів'я енергій, яке і до сьогодні є серцевиною антропології ісихазму. Однак, практика православної аскези, почала складатися ще в доафонський період і отримала своє продовження за межами Афону.

На наших теренах антропологічні уявлення ісихазму з'являються у 18 столітті, завдячуючи Паїсію Величковському (1722-1794). У власних пошуках Бога Паїсій потрапляє на Афон. В результаті плідної праці із перекладу грецьких рукописів з'являється одна із найвідоміших християнських книг “Добротолюбіє”. Людина, яка завдяки Ісусовій молитві (Господи Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй мене грішного!) досягає духовної трансформації, смиренності та вкорінює Ісусову молитву в серці, називається старцем. Паїсій Величковський був першим слов'янським старцем та ісихастом, засновником такої православної традиції як старцівство. Найвідомішими монастирями, центрами містичного православ'я стають Саровська Пустинь (завдяки Серафиму Саровському) та Оптинська Пустинь (Макарій Оптинський та Амвросій Оптинський).

Відтак, ісихазм є осердям православної аскетико-містичної традиції. Цей напрям можливо охарактеризувати як шлях самоперетворення, а точніше - самостворення, шлях до вічного життя, який базується на православному вченні про “обоження”. Метою ісихазму є не просте духовне самоудосконалення особи, а трансцендування створеної особи до вічного Бога, в результаті чого тлінна плоть повертає собі нетлінну природу через з'єднання з джерелом усього сущого – Богом, через що і досягає стану обоження (theosis). Ісихазм вводить антропологію в онтологію, оскільки даний шлях змінює сам спосіб буття аскета.

Життя монаха-аскета підпорядковане пізнанню себе та налаштоване в такий спосіб, щоб усіма думками постійно перебувати з Богом. Це потребує внутрішньої боротьби із пристрастями й просування від розпізнавання очевидних гріховних почуттів та помислів до відзнайдення найпотаємніших. Сучасний монах Сімеон Афонський повчає: “Зроби розсіяний розум простим уважним розумом, який відкидає будь-які помисли”⁶¹. Для здійснення цієї мети аскет з необхідністю досконало вивчає власну природу. Людина постає тут центром дій та помислів, сутністю, яка наділена різноманітними

⁶⁰ Нектарий (Мулаціотіс), архимандрит. Иисус как Любовь и Возлюбленный. – М., 2011. – С. 3.

⁶¹ Сімеон Афонський, монах. Ум во Христе. Духовно-просветительское издание. Пустынь Новая Фиваида Афонского Русского Пантелеимонова монастыря. Святая Гора Афон. ООО “Синтагма”. – М., 2011 – С. 15.

енергіями (тілесними, психічними, інтелектуальними). В пересічній людині всі ці енергії виступають рушієм як свідомих, так і неусвідомлених дій. Ісихазм ставить за мету підкорення і свідоме керування всіма цими енергіями задля перебудови їх в новий порядок, такий, при якому все буття аскета підпорядковуватиметься руху до Бога, до поєднання з Божественними енергіями, які пронизують створений світ і діють в ньому як Божа благодать. Як уже зауважувалось, практика ісихазму нерозривно пов'язана з духовною практикою Ісусової молитви. Молитва повинна бути свідомою і постійною, як дихання, як серцебиття. Набуття такого досвіду потребує не лише наполегливої праці аскета, але й слідування певному методу (від грець. μέθοδος–шлях). Проходження цього шляху в релігійній практиці називається подвигом. Суттєвою рисою ісихазму є уявлення про поєднання людської та Божественної енергій на шляху здійснення подвигу.

Енергії подвижника піддаються постійним змінам і, як зауважує С.Сержантов, “серед усіляких змін можливо відслідкувати поетапний процес, який описується як щаблі сходження людини до божественного життя”⁶². Існують різні описи поетапності енергійних змін. Найбільш детально шлях цей описаний у відомій “Лествиці” Іоана Синайського, в якій нараховується тридцять щаблів. Однак, Лествиця поділяється на дві великі частини - Праксис та Феорія (Діяльність та Споглядання). Головна відмінність полягає в тому, що на етапі Феорії вже досягнений стан синергії – злиття божественних та людських енергій. Водночас, в “Добротолубії” Никита Стифат пише: “Є три щаблі у найуспішніших у сходженні до досконалості: очисна, освітня і таємнича, або здійснююча. Перша притаманна початківцям, друга – середнім, третя - досконалим”⁶³. С.Сержантов виділяє дев'ять щаблів ісихастського шляху⁶⁴ - звернення та покаяння, боротьба із пристрастями, мовчання, возведення розуму в серце, безперервна молитва, синергія, безпристрасність, чиста молитва, споглядання нетварного Світла.

З точки зору енергійних змін шлях поділяється на дві частини – аскеза та містика. На етапі містики (безпристрасність, чиста молитва, споглядання нетварного Світла) рушієм духовного сходження людини стають все більшою мірою Божественні енергії, яким людина своєю свobodною волею дає можливість діяти в собі. Тут людська природа, за ісихазмом, набуває цілісності. Енергії Бога та людини поєднуються, людина здійснює свою онтологічну мету, пізнання Бога. Бог надприродним чином розкриває в людині надприродні переживання. Нетварне Світло сприймається не розумом чи тілом, а духом. Із споглядання нетварного Світла починається обоження людини.

⁶² Сержантов, П.Б. Исихастская антропология о временном и вечном. – М., 2010. – С. 55.

⁶³ Добротолубие. – Т.5. – Свято-Троїцька Сергієва Лавра, 1992. – С. 151.

⁶⁴ Див. дет: Сержантов, П.Б. Исихастская антропология о временном и вечном. – С. 55.

Варто звернути увагу на той факт, що описаний вище методичний опис ісихастського досвіду однак є доволі умовним, оскільки, шаблі ісихастського сходження співвідносні з різними енергійними образами людини. В будь-якому випадку ми завжди маємо зустріч із внутрішнім світом людини, який, як відзначають і самі ісихасти, досить складно піддається опису. Онтологічна динаміка ісихастського подвигу для кожного подвижника є унікальною, що ускладнює усвідомлення та опис власного досвіду самим подвижником і ще більшою мірою - дослідником. Ісихасти вважають, що не може бути для усіх однакової послідовності подвигу подвижника, однак є загальні основи на шляху ісихастського сходження⁶⁵.

Відтак, в ісихастській антропології людина розкривається на її зустрічах з Божественними енергіями через слідування чітко визначеному шляху або методу. Як уже зауважувалось, відбувається подія онтологічного порядку, оскільки створене, замкнене на собі самому, розкривається назустріч Творцю.

Істотною категорією ісихазму є категорія особи. В Православ'ї особа виступає як Іпостась, Божественне Лице. Буття Особи є Божественним буттям. В антропологічних уявленнях ісихазму пересічна людина не є особою, оскільки її воля не спрямована до єднання із Божественними енергіями. Процес трансцендування одночасно означає і пізнання Бога, і перетворення людини в Особистість, набуття людиною особистісного буття.

Досвідна ісихастська антропологія дає досить повний опис способу або методу, завдяки якому людина формується, конститується як особистість. Головним способом конституювання постає синергія. Саме завдяки їй людина сходить на вищі шаблі духовного буття, де діють енергії Вищого Буття. Тут починають діяти нові енергійні структури, саме які й наближають людину до особистісного буття. С.Хоружий називає спосіб антропологічної конституції, яка реалізується в ісихастській практиці, "синергійною конституцією людини"⁶⁶. Дослідник влучно виділяє дві відмінні риси ісихастської антропології. По-перше, в ісихазмі створена не філософська парадигма і навіть не богословська концепція, а досвідний, практичний спосіб конституювання людини, який представлений в синтетичному дискурсі, де поєднуються богослів'я, феноменологія, психологія і методологічне керування до антропопрактики (термін С.Хоружого). По-друге, такий спосіб конституювання в своїй основі має власний оригінальний принцип – принцип синергії. На думку С.Хоружого, саме цей принцип є цінним та конструктивним вкладом афонського ісихазму в сучасний пошук нової концепції людини.

⁶⁵ Софроний (Сахаров), архим. Видеть Бога как Он есть. Monastery of St. John the Baptist, Essex, 1985. – С. 82.

⁶⁶Хоружий С.С. Афонский исихазм в его значении для современного понимания человека. – [Електронний ресурс]: Интерфакс. – Режим доступу до документу – http://synergia-isa.ru/wp-content/uploads/2011/07/hor_aphos2011_doklad_last.pdf

На ґрунті синергійної конституції людини в сучасній гуманітарній науці створюється новий напрям в антропології – синергійна антропологія, основою якої є розуміння синергії як розкриття людської істоти. Як слушно зауважує С.Хоружий, “тут від ісихатської антропології виходять нитки до нового сучасного образу людини як багатоликої істоти, яка конститується, розкриваючи себе, і може робити це різноманітними способами, однак найбільш повно здійснює себе в розкритті до Бога як Особи, в спілкуванні любові”⁶⁷.

Митрополит Діоклійський Калліст (Уер) наголошує на тому, що сучасна аскетична традиція має великий позитивний потенціал для секуляризованого світу в якості духовного “опікування”. У своїй зверненості до світу вона здатна породжувати та підтримувати різноманітні позитивні явища. Безсумнівним є її потенціал в царині психології, можливості її оздоровчого впливу на психологічну атмосферу в суспільстві. Ігумен Софроній (Сахаров) зауважує, що “в досвіді ісихазму розвивається здібність швидкого та тонкого проникнення в духовний стан все більшої кількості людей”⁶⁸. Мовиться не лише про вплив на індивідуальному рівні, але і на рівень соціальний. Вчення ісихазму про Любов, молитви за весь світ знімають бар’єри між людьми та породжують нові можливості в межах міжрелігійних діалогів.

Сучасні дослідження антропології ісихазму можуть здійснювати конструктивний внесок в розвиток постсекулярної парадигми, в якій спостерігаються спроби подолання старої конфронтації релігійної та секулярної свідомості та культури.

Таким чином, можна погодитись із російським дослідником П.Сержантовим, який вказує на те, що ісихазм правомірно називати *методичною антропологічною стратегією*⁶⁹, оскільки вплив ісихазму виходить за межі суто православної аскетичної традиції.

Це ще раз дає підстави говорити про наявність ісихастської антропології як унікального вчення про людину. С.С. Хоружий, слідом за І. Мейєндорфом, виділяє п’ять характерних рис ісихастської антропології⁷⁰:

1. Антропологія ісихазму – це *відкрита* антропологія (І. Мейєндорф називає її *антропологічним теоцентризмом*⁷¹). Згідно з нею, сутність людини полягає у відкритості Богові. Природа людини не розкривається і не реалізується у її темпоральному бутті (в її теперішньому, минулому та майбутньому станах), а лише через відношення до надприродної реальності - Бога. Оскільки тимчасове буття людини є образом вічного надбуття Бога, відповідно мета

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Софроній (Сахаров), архим. Видеть Бога как Он есть. Monastery of St. John the Baptist, Essex, 1985. – С. 82.

⁶⁹ Сержантов, П.Б. Исихастская антропология о временном и вечном. – С. 43.

⁷⁰ Там само.

⁷¹ Мейєндорф И., прот. Православие в современном мире. – М., 1997. – С. 179.

людського буття полягає в тому, щоб людина відкрилась для вічності. Це православне вчення базується на біблійних уявленнях про тварний образ божественного Першообразу⁷².

2. Антропологія ісихазму – це *холістична* антропологія (І.Мейендорф називає дану рису антропології ісихазму *моністичною концепцією* людини⁷³). Цілісною людина стає лише через єдність фізичної та божественної природ. Відповідно до Макарієвського корпусу, “якщо душа людини вступаючи в єдність з Богом, вже зараз наперед прославлена майбутнім обоженням, то і тіло людини прославиться у воскресінні”⁷⁴. Досягнення цілісності можливе через подолання протиріч в природі людини, зумовлених першорідним гріхом. Відтак, вражену внутрішнім конфліктом природу ісихаст намагається привести до гармонії, через аскезу досягти духовного союзу гармонії душі та тіла. Цілісний підхід до людини обумовлює присутність в ісихастській аскезі психосоматичних методів (піст тілесний та піст духовний; молитовне діяння, яке поєднує роботу розуму з диханням). Психосоматичний зв’язок молитви ісихаста з диханням призначений для сполучення Ісусової молитви з біологічним ритмом людського життя, що забезпечує націленість людської природи на пізнання Бога.
3. Антропологія ісихазму – це *енергійна* антропологія. Людина стає людиною завдяки власним зусиллям (енергіям людини) та енергії Бога. Сутність людини не статична, а динамічна. Джерела ісихазму описують дії, енергії і розглядають людину в процесі становлення. Таким чином, антропологія ісихазму розглядає цілеспрямований процес досягнення людиною свого буттєвого призначення.
4. Антропологія ісихазму – це антропологія *свободи*. Людина є вільною у виборі свого шляху, у виборі самої себе. Або ж вона йде шляхом розкриття себе для вічності і в такий спосіб здійснює свою сутність, або ж занурюється в повсякденність і в такому випадку зневажає власну сутнісну цілепокладеність. Цей процес продовжується протягом всього життя.
5. Антропологія ісихазму – це антропологія *межі*. Метою людського буття є обоження – повна енергійна єдність людини та Бога. Людина здійснює рух від свого повсякденного протиприродного стану до надприродного божественного буття. На цьому шляху долається ушкоджена природа і людина доходить до межі власного буття та буття Бога.

⁷² Опыт православного догматического богословия (с историческим изложением догматов) Епископа Сильвестра. – Т. IV. – К., 1897. – С. 260 – 266.

⁷³ Мейендорф И., прот. Жизнь и труды св. Григория Паламы. Введение в изучение. – СПб., 1997. – С. 200.

⁷⁴ Преподобного отца нашего Макария Египетского Духовные беседы, Послание и Слова. – М., 1998 – С. 6.

6. Як бачимо, антропологічні уявлення ісихазму більшістю дослідників виділяються в окрему галузь антропології. З впевненістю можна говорити про оригінальність ісихастської антропології в плані парадигми синергійної конституції людини.

Головна відмінність ісихастської антропології від класичної європейської антропології полягає в тому, що в класичній антропології людина самоздійснюється, конститується актуалізуючи власну самозамкнену сутність на відміну від ісихастської, де єдиним шляхом самоздійснення є трансцендування, або, богословською мовою, воіпостазування.

В сучасному світі, позбавленому чітких ціннісних, смислових, цільових орієнтирів, ісихастська антропологія пропонує вкрай цікавий варіант такого шляху особистості, на якому людина не лише повертається до себе, але і, долаючи себе, переростає у новий вимір світосприйняття. Можливо саме завдяки тому, що в ісихазмі крізь найглибшу таємницю людини проглядає таїна Бога, завдяки чому людина й повертається до цілісності та власної цінності, Православ'я і сьогодні є затребуваним для різних поколінь.

А н о т а ц і ї

У статті здійснений аналіз основних антропологічних уявлень ісихазму. Показана унікальність та особливість цих уявлень, що дає підстави виділити їх в окрему галузь антропології - антропологію ісихазму.

Ключові слова: ісихазм, християнська антропологія, аскетизм, старцієство, синергія, трансцендування.

Татьяна Гаврилюк. Особенности антропологии исихазма. В статье осуществлен анализ основных антропологических представлений исихазма. Показана уникальность и особенность этих представлений, что дает основание выделить их в отдельную отрасль антропологии – антропологию исихазма.

Ключевые слова: исихазм, христианская антропология, аскетизм, старчество, синергия, трансцендирование.

Tetiana Gavryliuk. Especially of anthropology Hesychasm. The article presents the analysis of the basic anthropological concepts of Hesychasm. It shows the uniqueness and singularity of these ideas, which gives reason to single them out as a separate branch of Anthropology - Anthropology of Hesychasm.

Keywords: Hesychasm, Christian anthropology, asceticism, monastic elders, Synergy, transcendence.